

28.09.2026

BOSHLANG‘ICH SINIF AQLI ZAIF O‘QUVCHILARNING O‘QUV-IJTIMOY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI KONSEPTUAL MODELI

Arslanova Madinaxon Mansurovna

MTTDMQTMOI “Maktabgacha va inklyuziv ta’lim metodikasi” kafedrasi
dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23238627>

Zamonaviy ta’lim tizimida har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, ta’limiy ehtiyojlari va shaxsiy rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, intellektual rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlash, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish, mustaqil harakat qilish va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirish maxsus pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Maxsus pedagogikaning nazariy-metodologika asoslarini ishlab chiqishda L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi va defektologiya sohasidagi tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Olim bolaning rivojlanishini faqat mavjud nuqson yoki cheklovlar bilan izohlash mumkin emasligini, balki uning rivojlanishiga ijtimoiy muhit, ta’lim va tarbiya jarayoni ham muhim ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, maxsus pedagogik ta’sir bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish va kompensasion mexanizmlarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi lozim [1; 2].

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning keyingi ta’limiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi. Mazkur davrda o‘quvchida nafaqat o‘quv faoliyatiga oid bilim, ko‘nikma va malakalar, balki tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish, jamoada o‘zini tutish, berilgan topshiriqni bajarish, qoidalarga rioya qilish, o‘z xatti-harakatini nazorat qilish va hamkorlikda ishlash kabi ijtimoiy kompetensiyalar ham shakllanadi.

V.I.Lubovskiyning maxsus psixologiya sohasidagi tadqiqotlarida ham bolaning rivojlanishini o‘rganishda uning alohida psixologik xususiyatlarinigina emas, balki ushbu xususiyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va rivojlanish sharoitlarini kompleks ravishda hisobga olish zarurligi ta’kidlangan [3]. Bu yondashuv boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarining o‘quv va ijtimoiy faoliyatini bir-biridan ajratmagan holda, o‘zaro integratsiyalashgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zaruratini nazariy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv va ijtimoiy faoliyatini bir-biridan ajratmagan holda, o‘zaro integratsiyalashgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarurati yuzaga keladi.

Aqli zaif o‘quvchilarning bilish jarayonlari, diqqat, xotira, tafakkur, nutq va ixtiyoriy faoliyatidagi o‘ziga xosliklar ularning ta’lim jarayonidagi faolligiga ta’sir qilishi mumkin. Yangi bilim va harakat usullarini o‘zlashtirishning nisbatan sekin kechishi, topshiriqlarni bajarishda qo‘shimcha ko‘rgazmali, amaliy va verbal yordamga ehtiyoj sezilishi, ijtimoiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va muloqotga kirishishda qiyinchiliklarning kuzatilishi ular bilan ishlashda maxsus pedagogik yondashuvlarni talab qiladi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat akademik natijalarini rivojlantirish bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. O‘quvchining ijtimoiy muhitda mustaqil

harakat qilishi, muloqotga kirishishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi va kundalik hayotda zarur bo‘ladigan ijtimoiy xatti-harakatlarni egallashi ham ta’lim jarayonining muhim natijalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Shu jihatdan boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv-ijtimoiy faoliyatini shakllantirish metodikasini konseptual modellashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Konseptual model ta’lim jarayonining maqsadi, vazifalari, tamoyillari, mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari hamda kutilgan natijalarini o‘zaro mantiqiy bog‘liq tizimda ifodalash imkonini beradi.

O‘quv-ijtimoiy faoliyat tushunchasi o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolligi bilan uning ijtimoiy muhitdagi munosabatlari va xatti-harakatlarining uzviy birligini ifodalaydi. Ushbu tushuncha doirasida o‘quvchining bilimlarni o‘zlashtirishi, o‘quv topshiriqlarini bajarishi, pedagog ko‘rsatmalarini qabul qilishi, mustaqil harakat qilishi bilan bir qatorda, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi, muloqotga kirishishi, ijtimoiy qoidalarga rioya qilishi va jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi nazarda tutiladi.

Aqli zaif boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv va ijtimoiy faoliyatning shakllanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan topshiriqlarning murakkablik darajasi, pedagogik yordamning hajmi, o‘quv materialining ko‘rgazmaliligi, takrorlash va mustahkamlashning tizimlilik hamda ijtimoiy muhitning qo‘llab-quvvatlovchi xususiyatiga bog‘liq.

Shu sababli o‘quv-ijtimoiy faoliyatni shakllantirishda faqat akademik natijalarga e’tibor qaratish yetarli emas. O‘quvchining o‘z-o‘ziga xizmat qilish, muloqot qilish, hamkorlikda harakatlanish, o‘z xatti-harakatini boshqarish, topshiriqni oxiriga yetkazish, yordam so‘rash va berilgan yordamdan foydalanish kabi ijtimoiy-pedagogik ko‘nikmalarini ham rivojlantirish talab etiladi.

A.R.Maller va G.V.Sikotoning maxsus pedagogikaga oid ishlarida ham intellektual rivojlanishida jiddiy cheklovlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonida ta’limiy vazifalarni ularning amaliy va ijtimoiy hayoti bilan bog‘lash zarurligiga e’tibor qaratilgan [4]. Bu holat o‘quv faoliyati mazmuniga ijtimoiy va amaliy ko‘nikmalarni kiritish zaruratini kuchaytiradi.

Boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv-ijtimoiy faoliyatini shakllantirish metodikasining konseptual modeli o‘zaro bog‘liq bir nechta komponentlar asosida qurilishi maqsadga muvofiq. Modelning birinchi komponenti - maqsadli-motivasion komponent. Uning asosiy maqsadi o‘quvchilarda ta’lim jarayoniga qiziqish uyg‘otish, topshiriqlarni bajarishga ijobiy munosabat shakllantirish va ijtimoiy faollikka rag‘batlantirishdan iborat. Bunda o‘quvchining kichik muvaffaqiyatlarini e’tirof etish, rag‘batlantirish, emosional qo‘llab-quvvatlash va ijobiy motivasion muhit yaratish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchi komponent - mazmuniy komponent. U o‘quvchining yoshi, individual imkoniyatlari va ta’limiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o‘quv hamda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish mazmunini qamrab oladi. Uchinchi komponent - jarayonli-faoliyatli komponent bo‘lib, unda o‘quv-ijtimoiy faoliyatni shakllantirish metodlari, shakllari va vositalari belgilanadi. Mazkur jarayonda individual, juftlikda va kichik guruhlarda ishlash, amaliy mashg‘ulotlar, didaktik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, modellashtirish, vaziyatli topshiriqlar, muloqot mashqlari va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali metodik vosita sifatida qaraladi. To‘rtinchi komponent - korreksion-rivojlantiruvchi komponent. U o‘quvchilarning diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq, emosional-irodaviy sohasi va ijtimoiy xulq-atvorini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ta’sirlarni qamrab

oladi. Bunda korreksion ta’sir ta’lim jarayonidan alohida ajratilmasdan, har bir o‘quv topshirig‘i va ijtimoiy vaziyat bilan integratsiyalashtirilishi maqsadga muvofiq. Beshinchi komponent - baholash-dagnostik komponent. U o‘quv-ijtimoiy faoliyatning shakllanganlik darajasini aniqlash, o‘quvchining individual dinamikasini kuzatish va metodikaning samaradorligini baholashga xizmat qiladi.

Konseptual modelning samarali amal qilishi muayyan pedagogik shart-sharoitlarni talab etadi. Birinchi navbatda, ta’lim jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish zarur. Har bir o‘quvchining bilish imkoniyatlari, nutqiy rivojlanishi, mustaqillik darajasi va ijtimoiy ko‘nikmalari turlicha bo‘lgani sababli yagona topshiriq va yagona talab asosida ishlash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Ta’lim jarayonida ko‘rgazmali-amaliy yondashuv ustuvor bo‘lishi lozim. Abstrakt tushunchalarni faqat verbal tushuntirish o‘rniga predmetlar, rasmlar, piktogrammalar, sxemalar, harakat namunasi va amaliy vaziyatlardan foydalanish o‘quv materialining o‘zlashtirilishini yengillashtiradi. O‘quvchining har qanday kichik ijobiy natijasini pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash muhim. Rag‘batlantirish tizimi o‘quvchining o‘z imkoniyatlariga ishonchini oshirishi va keyingi faollikka motivatsiya berishi mumkin. Maktab, oila va mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlash zarur. O‘quvchida maktabda shakllantirilayotgan ijtimoiy ko‘nikmalar oila muhitida ham mustahkamlansa, ularning kundalik hayotga ko‘chirilishi uchun qulay sharoit yuzaga keladi. Pedagogik ta’sirlarning izchilligi va bosqichma-bosqichligi ta’minlanishi lozim. Avvalo oddiy va aniq harakatlar o‘zlashtirilib, keyin ular murakkabroq ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llanilishiga o‘tiladi.

Boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv-ijtimoiy faoliyatini shakllantirish ta’lim jarayonining faqat akademik natijalarini yaxshilashga emas, balki o‘quvchining mustaqilligi, muloqot qobiliyati, jamoada harakat qilishi va kundalik ijtimoiy hayotga moslashuvini ta’minlashga qaratilgan kompleks pedagogik vazifadir.

Boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarning o‘quv-ijtimoiy faoliyatini shakllantirish metodikasining konseptual modelini ta’lim, korreksiya va ijtimoiy moslashuv vazifalarini birlashtiruvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida qarash mumkin. Mazkur modelni tajriba-sinov ishlarida aprobatasiya qilish orqali uning amaliy samaradorligi, komponentlarining o‘zaro ta’siri va o‘quvchilarning o‘quv-ijtimoiy faoliyati dinamikasi empirik jihatdan aniqlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: в 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 5.
2. Выготский Л.С. К вопросу о компенсаторных процессах в развитии умственно отсталого ребенка // Собрание сочинений: в 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 5.
3. Лубовский В.И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. - М.: Педагогика, 1989. - 104 с.
4. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью: учебное пособие. - М.: Академия, 2003.